

Paula Willemse

Paula Willemse is adviseur en onderzoeker bij IVA Onderwijs

E-mail: p.willemse@iva-onderwijs.nl

Irma van der Neut

Irma van der Neut is onderzoeker en adviseur bij IVA Onderwijs

E-mail: i.vanderneut@iva-onderwijs.nl

Verantwoorden diplomabeslissing mbo

Een zoektocht naar kwaliteit en verbinding met het onderwijs

Vanaf 1996 zijn mbo-scholen verantwoordelijk voor de examens in het mbo. Sindsdien zijn veel maatregelen genomen om de kwaliteit van de examens te waarborgen. Onderwijs en examinering zijn daarbij veelal gescheiden werelden geweest. Er is nu een tendens naar 'anders verantwoorden' van de diplomabeslissing, waarbij er meer aandacht is voor de ontwikkeling van de student en waarbij onderwijs en examinering meer met elkaar worden verbonden. Dit artikel gaat in op de eerste ervaringen hiermee. Omdat deze tendens beter te duiden is als je zicht hebt op de historische ontwikkelingen in het mbo, beginnen we met een korte schets daarvan.

Historische schets examinering in het mbo

Vóór de invoering van de Wet Educatie Beroepsonderwijs (WEB) in 1996 hadden de verschillende onderwijstypen in het mbo elk hun eigen wettelijk kader en eigen examensystematiek, en waren de Landelijke Organen Beroepsonderwijs (LOBs) verantwoordelijk voor de examinering in het leerlingwezen (de huidige bbl-opleidingen). De invoering van de WEB zorgde voor een trendbreuk in de verantwoordelijkheden: voortaan waren de mbo-instellingen zelf verantwoordelijk voor de kwaliteit van alle examens. Deze verschuiving

kwam voort uit een behoefte aan meer harmonisatie en standaardisering.

Scholen werden met de invoering van de WEB wettelijk verplicht om 51% van de deelkwalificaties extern te laten legitimeren door exameninstellingen, die veelal gelieerd waren aan de LOBs. Deze externe legitimering door exameninstellingen kende verschillende varianten: van de minimumvariant van externe controle en toezicht op het examen tot complete uitvoering van alle examenproducten (constructie, afname en beoordeling). Tussen 2004 en 2007 nam het Kwaliteitscentrum

Examinering (KCE) de externe legitimering over. Het KCE moest de kwaliteit van toetsen en examens extern bewaken, maar bleek volgens de Inspectie niet naar behoren te functioneren: er was kritiek op het niveau van de opgaven, de beperkte dekking van de stof bij de examinering, de inrichting en organisatie van de examens en de externe legitimering. Vanaf 2007 werd de Inspectie van het Onderwijs verantwoordelijk voor het externe toezicht op de examinering in het mbo.

Tot 2012 was het onderscheid tussen ontwikkelingsgericht toetsen en examinering letterlijk opgenomen in het toezichtkader. Scholen werden verplicht om dit onderscheid aan te geven. Alhoewel de verplichting in 2012 verviel, zijn scholen en inspectie deze scheiding blijven hanteren. Uit onderzoek in 2020 bleek dat vernieuwende teams last hadden van deze harde knip tussen onderwijs en examinering (Willemsse & Van der Neut, 2020). De scheiding tussen onderwijs (toetsen) en examinering (examens) is sinds 2021 door de invoering van het nieuwe toezichtkader van de inspectie niet meer noodzakelijk.

De zorgen om de kwaliteit van de examens in het mbo hebben jarenlang het debat gedomineerd.

De zorgen om de kwaliteit van de examens in het mbo hebben jarenlang het debat gedomineerd. In 2011 verscheen het Actieplan "Focus op vakmanschap", met daarin maatregelen met betrekking tot de invoering van centrale examens voor Nederlands, Engels en rekenen, sectorale examenafspraken (examenprofielen), en de inzet van meer gemeenschappelijke ontwikkeling en inkoop van examens.

Deze laatste maatregel leidde ertoe dat mbo-scholen steeds vaker samen examens ontwikkelden, waarvoor

zij stichtingen en samenwerkingsverbanden oprichtten. Daarnaast konden mbo-scholen examens inkopen bij private partijen. Op dit moment zijn er meer dan zestig examenleveranciers op de markt die exameninstrumenten aanbieden voor kwalificaties, keuzedelen, mbo-certificaten en instellingsexamens. Een deel van hen heeft zijn wortels in de oude kenniscentra en LOBs. Als reactie op de kwaliteitsmaatregelen van de minister stelde de mbo-sector zelf een kwaliteitsagenda op. De Examenagenda mbo 2015-2020 bevatte afspraken over exameninstrumenten, de wijze van examinering in de praktijk en de validering van examens. Mbo-scholen spraken af om in principe exameninstrumenten in te kopen bij gecertificeerde examenleveranciers met als doel de kwaliteit en eenduidigheid van exameninstrumenten te borgen. Er kwamen drie routes voor validering van exameninstrumenten: (1) inkopen, (2) zelf construeren en (3) extern laten valideren.

Het beheer van de norm en systematiek van certificering en validering is belegd bij een aparte stichting: Stichting Validering examens mbo. Scholen investeerden veel in de verbetering van examinering. Tekenend hiervoor was de oprichting van het Kwaliteitsnetwerk mbo waarbij momenteel 50 scholen zijn aangesloten. Zij leren van en met elkaar over het bewaken, verbeteren en borgen van de onderwijskwaliteit door het organiseren van audits, peer-reviews en trainingen. De Landelijke Regiegroep Examinering leverde sectorale examenprofielen, een kostenmodel voor examinering in het mbo en de Procesarchitectuur Examinering (PE).

Hoewel mbo-scholen veel investeerden in de verbetering van de kwaliteit van examinering, bleef de overheid zich zorgen maken over het functioneren van examencommissies. De taken waren niet duidelijk belegd en de examencommissies waren onvoldoende onafhankelijk gepositioneerd. Daarom werden de eisen voor examencommissies aangescherpt.

Huidige periode: benutten van de ruimte en op zoek naar mogelijkheden

De afgelopen tien jaar kenmerkte examinering in het mbo zich door stevige kwaliteitsmaatregelen. Daarvan

zien we nu nog de inkoop van examens terug. Ook de borging van de examenprocessen wordt steeds belangrijker gevonden: de versterking van de rol van de examencommissies zet door. De scholen willen voldoen aan de kwaliteitstandaarden in het toezichtkader. Dat is nog niet zo eenvoudig gezien de verwachtingen van het onderwijsveld, de politiek en de maatschappij. Zo moeten examens van hoge kwaliteit zijn gezien de impact van de beslissingen voor de toekomst van studenten. Ook moet de toetsing aansluiten bij het curriculum, het leerproces ondersteunen en meebewegen met ontwikkeling op het gebied van flexibel onderwijs, gepersonaliseerd leren en digitalisering.

De Onderwijsraad concludeert in haar advies *Toetswijzer* (2018) dat toetsen en examens onvoldoende bijdragen aan de kwaliteit van het onderwijs. Er is sprake van een onevenwichtige toetspraktijk, met te veel focus op toetsen die worden gebruikt voor het nemen van beslissingen en kwantitatieve toetsen. De onderwijsraad geeft aan dat er meer ruimte zou mogen komen voor formatieve toetsing en kwalitatieve toetsmethoden zoals presentaties, werkstukken en proeven van bekwaamheden. Ook plaatst zij kritische kanttekeningen bij het uitbesteden van examens. Dit kan ten koste gaan van de autonomie en deskundigheid binnen de scholen.

Behoeftte aan flexibiliteit en maatwerk

Scholen willen meer individueel maatwerk en flexibeler ingericht onderwijs bieden. Dit heeft zijn weerslag op de discussie over toetsing en staat soms haaks op inkoop van exameninstrumenten en standaardisering. Deze ontwikkeling hangt nauw samen met de heterogene samenstelling van de studentenpopulatie, het tempo waarin beroepen veranderen waardoor werknemers en studenten meer behoefte hebben aan (levenslange) om- en bijscholing. De coronacrisis heeft de zoektocht naar andere manieren van examinering, meer passend bij de behoefte aan flexibilisering en maatwerk, versneld. Scholen gingen diplomabeslissingen nemen op basis van bewijsstukken verzameld in het onderwijsproces en kregen hiervoor de ruimte van het ministerie van OCW. Sinds augustus 2021 werkt de inspectie met een

herzien onderzoekskader voor het mbo. Dit kader biedt onderwijsteams meer ruimte om op basis van bewijzen verzameld tijdens het onderwijsproces te beoordelen of de student voldoet aan de kwalificatie-eisen. De strikte scheiding tussen onderwijs en examinering wordt hiermee losgelaten. Ook is de opleiding nu duidelijk aan zet. Zij onderbouwt keuzes en diplomering.

In 2020 zijn veertien mbo-teams in een lerend netwerk gestart met de ontwikkeling van een andere

manier van afsluiting van de opleiding. Ze wilden onderwijs en examinering meer met elkaar verbinden, al dan niet om de examendruk aan het eind van de opleiding te verminderen. Twee jaar later hebben twaalf teams uitgewerkt hoe zij anders willen verantwoorden en zijn elf teams hier ook al in de praktijk mee aan de slag. Eén team heeft de nieuwe systematiek al doorgevoerd in de hele opleiding, één team heeft in 2021-2022 een kleine pilot uitgevoerd met de nieuwe manier van verantwoorden, en negen teams zijn in 2022-2023 gestart met een pilot.

Dankzij het Ministerie van OCW wordt het lerend netwerk gecontinueerd in 2023. Alle teams kunnen zo verdere stappen zetten in hun ontwikkeling en onderzoeken hoe hun manier van anders verantwoorden werkt in de praktijk. Van elk team is een teamportret gemaakt in het magazine *Anders verantwoorden van de diplomabeslissing in het mbo*. In dit artikel zoomen we in op de belangrijkste kenmerken van anders verantwoorden.

Scholen willen meer individueel maatwerk en flexibeler ingericht onderwijs bieden.

Anders verantwoorden

Anders verantwoorden heeft gevolgen voor het onderwijs, de afsluiting, kwaliteitsmaatregelen en borging. Zo streven de teams in het lerend netwerk naar praktijkgericht onderwijs met veel oog voor de student. Een groot deel van het leren speelt zich af in de (realistische) beroepspraktijk of aan de hand van (realistische) praktijkopdrachten. Opleidingen willen het onderwijs meer flexibel en op maat inrichten. De meeste opleidingen zetten de ontwikkeling van studenten richting een startbekwaam beroepsbeoefenaar centraal en volgen deze continu. Studenten krijgen feedback (een waardering) en feedforward

(handvatten voor verdere ontwikkeling) en hebben de regie over hun eigen leerproces. De leerdoelen worden afgeleid uit het kwalificatiedossier en liggen vast, maar daarbinnen kunnen studenten eigen leervragen formuleren of incidenteel kiezen welke vakken of modules ze willen volgen. Sommige teams laten studenten reflecteren op hun eigen ontwikkeling en van daaruit leervragen en vervolgstappen formuleren voor hun leerproces. In veel gevallen worden studenten hierbij begeleid in voortgangsgesprekken door een coach, vakdocent of praktijkopleider.

De meeste opleidingen geven het onderwijs gefaseerd of cyclisch vorm, wat inhoudt dat studenten (delen van) werkprocessen of beroepstaken steeds opnieuw uitvoeren met een oplopende complexiteit. Dit stelt hen in staat de gekregen feedforward te benutten. Enkele opleidingen geven het onderwijs modulair vorm.

Gedurende het onderwijs verzamelen studenten bewijzen van hun leren, zoals beroepsproducten en de feedback en feedforward die ze krijgen van docenten, praktijkbegeleiders, medestudenten of klanten. Daarnaast tellen zelfreflecties (inclusief leervragen en vervolgstappen) en de voortgangs- of ontwikkelgesprekken soms ook als bewijs. Deze bewijzen verzamelen studenten in een portfolio. Anders verantwoorden heeft overigens alleen betrekking op de beroepsgerichte vakken. De generieke vakken worden, conform de wet, afgesloten met een examen aan het einde van de opleiding.

Anders verantwoorden houdt in dat er meer samenhang komt tussen onderwijs en afsluiting, door de diplomabeslissing deels of volledig te baseren op informatie die tijdens het onderwijs is verkregen. Studenten leveren een set van bewijzen aan, die in samenhang met elkaar (holistisch) worden beoordeeld door één of meer onafhankelijke en geschoolde docenten en een vertegenwoordiger van het werkveld, of een bredere beoordelingscommissie (portfoliobeoordeling). Zij kijken of de student het niveau van een startbekwaam beroepsbeoefenaar heeft. Bij één opleiding vindt er geen afsluitende beoordeling van

het portfolio door een panel plaats. Deze opleiding oordeelt dat de student diplomawaardig is als deze het onderwijs heeft doorlopen. De borging tot ontwikkeling richting startbekwaam beroepsbeoefenaar is verankerd in het onderwijs. Enkele opleidingen baseren de diplomabeslissing (daarnaast) op informatie uit eerdere leer-, werk- of levenservaring. Ze hebben de kerntaken en werkprocessen vertaald naar leeruitkomsten, die studenten kunnen aantonen op basis van eerdere leer-, werk- en levenservaring of door (delen van) gevolgd onderwijs.

Een interessant verschil tussen opleidingen is dat bij een deel van de opleidingen studenten alleen bewijzen op het niveau startbekwaam mogen opnemen in hun (examen)portfolio. Zij moeten alle leeruitkomsten, werkprocessen of kerntaken op dit niveau aantonen. Bij andere opleidingen mag het portfolio ook bewijzen bevatten die nog niet op eindniveau zijn. Naast het eindniveau wordt dan ook de ontwikkeling getoond. Deze laatste vorm sluit het meest aan bij het concept van programmatisch toetsen, waarbij gedurende de hele opleiding steeds stukjes informatie over de student worden verzameld en er uiteindelijk een volledig beeld van de student ontstaat.

De teams in het lerend netwerk hechten waarde aan een goede kwaliteit van de afsluiting en nemen elk een set maatregelen om validiteit, betrouwbaarheid en transparantie te waarborgen. Hieronder schetsen we veelgenoemde maatregelen.

Alle teams zorgen voor volledige dekking van het kwalificatiedossier, wat betekent dat alle kerntaken moeten worden aangetoond. Er worden eisen gesteld aan bewijzen, zoals aantal bewijzen per werkproces, authenticiteit, niveau, variatie in type (o.a. beroepsproducten, feedback en feedforward, reflectieverslagen, verslagen van ontwikkel- en voortgangsgesprekken), soort bewijs per werkproces en bewijzen uit verschillende contexten (met het oog op gelijkwaardigheid). Andere eisen zijn meerdere beoordelaars (zowel uit onderwijs als werkveld), meerdere beoordelingsmomenten of beoordeling over een langere periode, en integraliteit ofwel werk-

processen in samenhang aantonen. In deze kwaliteitsmaatregelen zien we de VRAAK-criteria (variantie, relevantie, authenticiteit, actualiteit en kwantiteit) terug. Meerdere teams laten studenten zelf selecteren welke bewijzen zij opnemen in het portfolio, op voorwaarde dat de bewijzen aan de gestelde criteria voldoen. Daarnaast zijn er eisen ten aanzien van de beoordeling, zoals onafhankelijke en geschoolde beoordelaars, een beoordelaarspanel dat onafhankelijk is en met betrokkenheid van het werkveld. Ook worden er maatregelen getroffen om de kwaliteit van de beoordeling en het beoordelingsproces te vergroten, zoals kalibreersessies en gebruik van (gevalideerde) instrumenten en/of procedures. Voorbeelden daarvan zijn de vervaardiging van rubrics, feedback- en beoordelingsformulieren, een ontwikkelkompas, valideringsdocumenten, instructies voor praktijkbegeleiders en beoordelaars, een examendocument waarin de wijze van afsluiten en verantwoording wordt beschreven. Een ander type maatregelen betreft het informeren van studenten met het oog op transparantie.

De teams die al verder zijn in hun ontwikkeling vullen de borgende rol van de examencommissie nader in.

De teams die al verder zijn in hun ontwikkeling vullen de borgende rol van de examencommissie nader in. Er is consensus over het feit dat die borgende rol vooraf, tijdens en na afloop van de afsluiting vorm moet krijgen. Het is belangrijk dat de examencommissie *vooraf* meedenkt over de wijze van het anders verantwoorden van de diplomabeslissing, om zo te waarborgen dat ze met vertrouwen het diploma besluit kan nemen. De teams zijn aan zet, maar benutten de expertise van hun examencommissie en nemen deze mee in hun gedachtegang. Ook kan de

examencommissie gevraagd worden om de wijze van afsluiting of het gebruik van bepaalde instrumenten vast te stellen, of met teams in gesprek te gaan over de kwaliteit van beoordelaars. De borgende rol tijdens het proces kan vormkrijgen door toe te zien op de juiste uitvoering van de processen door steekproefsgewijs bepaalde bijeenkomsten bij te wonen, controles uit te voeren op de kwaliteit van portfolio's en de beoordeling daarvan te waarborgen. Ook kan de examencommissie betrokkenen bevragen op de uitvoerbaarheid van examens. Achteraf kan de examencommissie verbetervoorstellen doen, danwel bewaken dat deze worden uitgevoerd en het resultaat evalueren.

In het lerend netwerk hebben de teams zich gebogen over de verschillende vraagstukken met betrekking tot anders verantwoorden. De belangrijkste hiervan hadden betrekking op de eisen aan de set van bewijzen, de rol en het gebruik van feedback en de borgingsrol van de examencommissie.

Teams die met anders verantwoorden aan de slag willen, zullen zich over vergelijkbare vraagstukken gaan buigen. De poster 'Aan de slag met anders verantwoorden' van het Kennispunt mbo biedt hiervoor een aantal mooie handvatten. We hopen hiermee veel andere opleidingen in het mbo te inspireren door een andere bril naar hun wijze van beoordelen en verantwoorden te kijken. ■

Referenties

- Inspectie van het Onderwijs (2021). *Onderzoek-kader 2021 voor het toezicht op het middelbaar onderwijs*.
- Ministerie van OCW, MBO Raad, NRTO, (2015). *Examenagenda mbo 2015-2020*.
- Ministerie van OCW, MBO Raad, NRTO, Ex-Samen (2018). *Afspraken valide exameninstrumenten mbo*. Opgehaald op 2 maart 2023, van www.mboraad.nl/sites/default/files/publications/afspraken_voor_valide_exameninstrumenten_herziene_versie_2022_-_ondertekend.pdf
- Onderwijsraad (2018). *Toetswijzer. Naar een eigen(tijdse) wijze van toetsen en examineren*. Advies. Den Haag: Onderwijsraad.
- Willemse, P. & Van der Neut, I., (2020). *Anders verantwoorden van de diplomabeslissing in het mbo*. Tilburg: IVA Onderwijs.
- Willemse, P. & Lafeber, N., (2022). *Examinering in het mbo*. Een historische schets. Tilburg: IVA-Onderwijs. Opgehaald op 2 maart, van www.onderwijsenexaminering.nl/app/uploads/Examinering-in-het-MBO_Historische-schets-2022-Brochure.pdf

Verder lezen

- www.onderwijsenexaminering.nl/publicaties/onderzoeksrapport-anders-verantwoorden-van-de-diplomabeslissing-in-het-mbo
- www.onderwijsenexaminering.nl/publicaties/magazine-twee-jaar-lerend-netwerk-anders-verantwoorden-diplomabesluit
- www.onderwijsenexaminering.nl/app/uploads/Poster-Anders-Verantwoord-diplomabesluit_Interactief.pdf